Fragmente din două diplome militare romane descoperite în Dacia Porolissensis

Dumitru PROTASE

Cuvinte cheie: Dacia Porolissensis, Arcobadara, diplome militare, martori
Mots-cléf: Dacia Porolissensis, Arcobadara, diplômes militaires, témoins

În cursul săpăturilor arheologice din anii 1988 şi 1991, efectuate de Corneliu Gaiu în castrul *alei I Tungrorum Frontoniana* de la Ilişua (*Arcobadara*), localitate situată pe limesul nordic al Daciei, în actualul judeţ Bistriţa-Năsăud, s-au descoperit opt fragmente de diplome militare (fig.1-4). Acestea provin din două diplome distincte. Fragmentele din prima diplomă, cinci la număr, s-au găsit în pretoriul castrului, iar celelalte trei din a doua diplomă au ieşit la lumină în *praetentura dextra*. Toate fragmentele recuperate se păstrează în Muzeul Judeţean din Bistriţa.

DIPLOMA I

Fragmentele din această diplomă, în număr de cinci (fig.1-2), s-au descoperit în anul 1988, în clădirea pretoriului, într-un strat de pietriş din faţa încăperii notată cu litera **g**, la adâncimea de 0,85 m. Foarte slab conservate şi cu urme de trecere prin foc, ele provin, toate, din *tabella II*.

Fragmentul 1. Are suprafaţa de 5,8 x 2,7 cm, grosimea 0,5 mm, greutatea 3,25 g, literele înalte de 4 mm, distanţa dintre rânduri 7, 8, 11 mm şi este rupt din dreapta părţii superioare a tăbliţei II, pe care figurează fragmentar *cognomina* a patru din cei şapte martori, cetăţeni romani, care garantau autenticitatea textului. Întregite, numele lor şi perioada în care ei şi-au îndeplinit activitatea, se prezintă după cum urmează:

[TI. IVLI	FEL]ICIS _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	a.134-167
[C. IVLI	S]ILVANI_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	a.134-154
[C. POMPONI	ST]ATIANI _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	a.154-167
[P.OCILI	PR]ISCI _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	a.148-167

Nu se poate spune cu certitudine, dacă aceşti patru martori ocupau locurile de la începutul sau finalul listei, deoarece conturul fragmentului nu permite stabilirea sigură a locului din tăbliţă, de unde el a fost desprins. Oricum, acest fragment cu *nomina signatorum*, fără nici o urmă de scriere pe faţa interioară (*intrinsecus*), este cel mai important dintre cele cinci recuperate, pentru că dă posibilitatea fixării aproximative a datei eliberării diplomei. Dacă examinăm anii între care a deţinut funcţia fiecare dintre cei patru martori şi dacă facem abstracţie de lipsa celorlalţi trei, constatăm că diploma putea fi eliberată între anii 148 şi 154 sau în preajma acestui interval de timp. În lipsa numelui consulilor şi *tribunicia potestas* a împăratului - elemente cronologice pe care nu le avem pentru o datare precisă - putem aprecia, totuşi, că diploma a fost acordată veteranului - necunoscut şi el - dintr-o *ala* sau *cohors* în timpul domniei lui Antoninus Pius (138-161). Din fragmentul 2 reiese clar că în ziua de 16 mai a unui an din perioada menţionată s-a dat această *honesta missio*.

Fragmentul 2. Provine din colţul superior drept al tăbliţei II şi are următoarele resturi de inscripţie din primul şi al doilea rând al textului, care figurează pe faţa internă (intrinsecus) şi pot fi completate astfel:
A(nte) D(iem) XV(quintum decimum) K(alendas IV(nias)
.............O ET G(?) indescifrabil.

Dumitru Protase
Cluj-Napoca
Tel. 0264-599839

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Notăm că pe faţa exterioară *(extrinsecus)*, netedă, nu există urme de scriere. Observăm, de asemenea, că în r. 2 se află numele, neprecizabile, ale celor doi consuli în funcţie. Fragmentul are suprafaţa de 3,5 x 3,6 cm, grosimea 0,4 mm, greutatea 4,70 g, literele înalte 3-5 mm, iar distanţa între cele două rânduri de 11 mm.

Fragmentul 3. Este rupt din partea centrală a tăbliţei şi are suprafaţa de 2,7 x 1,4 cm, grosimea 1 mm şi greutatea de 1,50 g. Pe faţa sa interioară *(intrinsecus)*, în mijloc, se distinge clar terminaţia VLI a unui cuvânt (litere înalte de 4 mm), iar în colţul stâng de sus apare capătul inferior din două bare verticale aparţinătoare la unu sau două cuvinte, care nu s-au păstrat. Faţa sa exterioară este netedă, nu are urme de scriere.

Fragmentul 4. Are suprafaţa de 2,3 x 1,8 cm, grosimea de 0,4 mm, greutatea 3,25 g şi provine din colţul inferior stâng al tăbliţei, precum arată marginea verticală şi cea orizontală, neştirbite, bine conservate. Pe partea interioară se văd două litere, (înalte de 4 mm), C (sus) şi I (la mijloc), litere care formau iniţiala a două cuvinte, nepăstrate. Distanţa între ele era de 7 mm. Pe faţa externă nu se văd urme de scriere.

Fragmentul 5. Desprins din partea centrală a tăbliţei, are suprafaţa de 3,2 x 3 cm, grosimea 0,4 mm, greutatea 3,25 g şi pe partea sa interioară, în marginea sa de jos, se disting resturi din patru litere, neprecizabile. Fără urme de scriere pe faţa externă. Ca şi celelalte fragmente (excepţie nr. 2) şi acesta este extrem de fragil.

DIPLOMA II

Fragmentele provin din *tabella II* şi s-au găsit în anul 1991, aşa cum am menţionat deja, în *praetentura dextra*, într-o mică groapă din nivelul II, corespunzând stratigrafic castrului mare de pământ, care a durat probabil până în timpul lui Marcus Aurelius, când s-a construit pe acelaşi loc castrul mare de piatră. În groapa respectivă se mai aflau diverse materiale arheologice romane şi resturi din obiecte de bronz. Ele poartă urme vizibile de trecere prin foc.

Fragmentul 1. Are suprafaţa de 6,5 x 4 cm, grosimea 0,8 x 1 mm, greutatea 13,60 g, literele înalte de 4 mm, distanţa între rânduri 7 mm, şi este rupt din colţul superior dreapta al tăbliţei II, unde se pot observa marginea de sus a acesteia şi o parte din orificiul prin care trecea veriga sau sârma împletită care lega cele două tăbliţe. Pe faţa externă (*extrinsecus*) se păstrează *cognomina* primilor trei martori (*testes*), la genitiv: SEVERI, DAPHNI, GETAE, iar pe cea interioară (*intrinsecus*) se disting cu greu câteva urme de litere, neprecizabile. Numele complet al celor trei martori semnatari (*signatores*) şi perioada în care ei şi-au desfăşurat activitatea - plus cei doi, probabil, de pe locurile 4 şi 5 din fragmentul 3 – se prezintă astfel.

1. [P.ATTI]	SEVERI	___________	a.124-146	
2. [L.PVLLI]	DAPHNI	___________	a.122-148	
3. [M.SERVILI]	GETAE	___________	a.145-166	
4. [C.IVLI	SILVA]NI	___________	a.134-154	fragmentul II
5..........................	[PROC?]VLI	___________		fragmentul II

Important de reţinut este faptul că, în lipsa părţii cu numele consulilor, acest fragment cu *cognomina* primilor trei martori oferă indicii foarte bune privind data aproximativă a eliberării diplomei, care poate fi plasată în timpul domniei lui Antoninus Pius, probabil în anii 145-146 sau în jurul acestora.

Fragmentul 2. Aparţine de asemenea acestei diplome şi a fost rupt din partea centrală a tăbliţei II. Are suprafaţa de 5 x 3 cm, grosimea 0,4 - 0,5 mm, greutatea 4,50 g, literele înalte de 7 mm, distanţa între rânduri de 4,5 şi 7 mm. Din text se mai văd resturi din şase rânduri, având litere, neglijent gravate, din cuvinte incomplete şi dificil de întregit. Textul se află pe faţa interioară a tăbliţei II (*intrinsecus*) şi din cuprinsul lui distingem următoarele litere, unele nesigure: V LL L (r. 1), TOR (r. 2), ALE (r. 3), TRALIS (r. 4), LLXX? (r. 5), TIN (r. 6). Faţa externă (*extrinsecus*) este netedă, pe ea nu se văd urme de litere din numele martorilor.

Fragmentul 3. Are suprafaţa de 5,8 x 2,7 cm, grosimea 0,3-0,4 mm, greutatea 3 g, literele înalte de 4 mm şi distanţa dintre cele două rânduri de 7 mm. Prin toate elementele sale, el se leagă de fragmentul 1, având terminaţia -INI şi -VLI din *cognomina* martorilor nr. 4 şi nr. 5, SILVANI şi PROCVLI (?), aşa cum am arătat la fragmentul 1. Pe faţa interioară nu se observă urme de scriere.

Din cele trei fragmente păstrate rezultă că acum cunoaştem - prin completare - numai primii patru (sau cinci) din cei şapte martori semnatari ai documentului, celelalte părţi ale diplomei - care conţineau datele esenţiale - fiind pierdute. Din această cauză, nu ştim nimic despre titularul diplomei şi trupa (*cohors* ori *ala*)

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

din care el a fost eliberat, despre unităţile auxiliare romane din care atunci au avut loc lăsări la vatră (*honestae missiones*) şi alte date importante, definitorii, pe care în general le furnizează diplomele militare romane. Totuşi, subliniem că aceasta este a doua diplomă militară descoperită în castrul roman de la Ilişua, chiar dacă, regretabil, din corpul ei s-a recuperat doar o parte din *tabella II*, cu *cognomina* unora dintre martori.

Din examinarea fragmentelor provenite din *tabella II* a celor două diplome militare rezultă că ele nu aduc nimic nou, important, din punct de vedere istoric, dar prezintă un anumit interes, incontestabil, pentru castrul de la Ilişua (*Arcobadara*), unde, în inventarul descoperirilor, ocupă un loc aparte. Statistic, acestea sporesc, evident, numărul diplomelor militare descoperite în Dacia şi, implicit, al celor din Imperiul Roman, peste 330 în total. Cei şapte – opt martori, ale căror *cognomina* s-au păstrat pe fragmentele recuperate, sunt şi ei cunoscuţi în diplomele din Imperiu, iar unii şi în cele din Dacia, în perioada Hadrian-Antoninus Pius. Dacă încadrarea cronologică aproximativă a eliberării acestor diplome în timpul lui Antoninus Pius corespunde realităţii, este relevant că ambele documente datează din vremea domniei acestui împărat.

Notă. În studierea acestor fragmente de diplome am utilizat cu precădere lucrarea lui I.I. Russu, *Diplomele militare ale Daciei, IDR*, I, 1975, p. 64 - 164. şi, mai ales, opera fundamentală în acest domeniu publicată succesiv, de Margaret Roxan (şi colaboratori), *Roman military diplomas* (*RMD*), London, I-IV, 1978-2003. Aceasta, mai greu de găsit în bibliotecile din România, mi-a pus-o la dispoziţie, din biblioteca proprie, colegul Dan Isac, căruia îi aduc cuvenitele mulţumiri. Un cuvânt de mulţumire îi datorez şi fostului meu doctorand, Corneliu Gaiu, care mi-a oferit spre publicare aceste materiale documentare.

Cu privire la cercetările din anii 1973-1995, vezi D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman şi aşezarea civilă de la Ilişua*, Bistriţa 1997 (cu bibliografia mai veche), iar pentru identificarea Ilişua - *Arcobadara*, S. Nemeti - M. Bărbulescu, *Teritorium Arcobadarense*, în *Ephemeris Napocensis*, XVI-XVII, 2006-2007, p. 107-118.

Quelques fragments de deux diplômes militaires romains découverts en Dacia Porolissensis

(Résumé)

Ces fragments de diplômes ont été découverts pendant les fouilles archéologiques exécutées dans le camp d'*ala I Tungrorum Frontoniana* (l'antique *Arcobadara*), situé sur le limes nordique de la Dacie Porolissensis, dans le territoire actuel du village Ilişua (dép. Bistriţa-Năsăud). Les fragments du premier diplôme, au nombre de cinque (fig. 1-2) ont été trouvés dans le *praetorium*, en l'an 1988, mais les autres trois appartenances au deuxième, ont été mis au Jour en 1991, dans la *praetentura dextra*.

Par les surnoms (*cognomina*) des témoins restes sur les fragments récupérés, la délivrance de deux diplômes peut être datée durant le règne de l'Antoninus Pius, approximativement au 16 – éme jour du moins de mai des années 148-154 (le premier) et pendant les ans 145-146 (le deuxième). Il faut noter que ces sont les fragments de seuls diplômes militaires découverts jusqu'a présent dans ce camp romain.

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Fig. l. Ilişua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană I, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (foto).

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

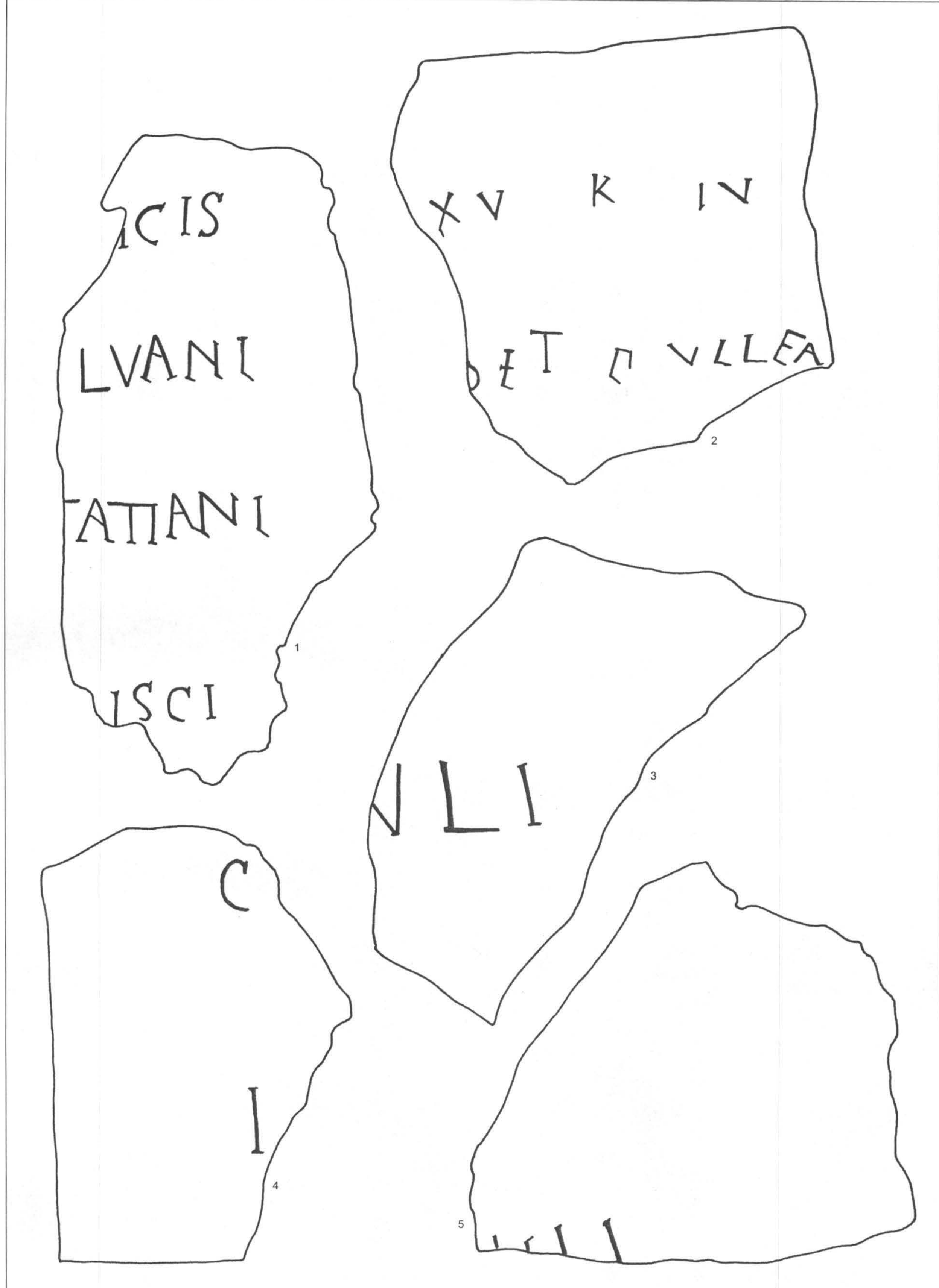

Fig. 2. Ilişua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană I, tabella II (extrinsecus) cu cognomina unor martori (desen).

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

Fig. 3. Ilişua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană II, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (foto).

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

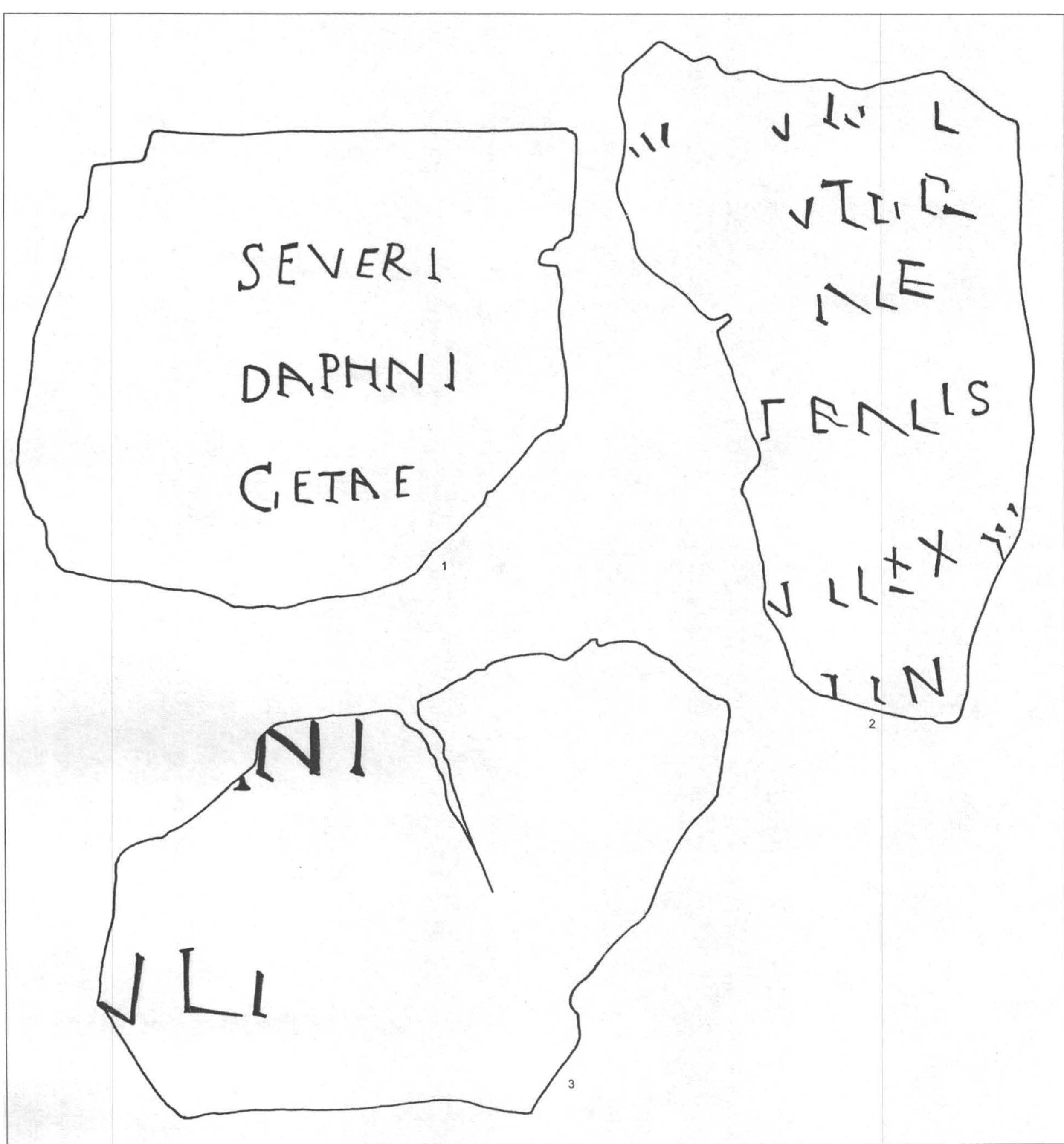

Fig. 4. Ilişua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană II, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (desen).

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro

http://cimec.ro / http://complexulmuzealbn.ro